

Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Kültürel Miras Örneği: Çark Mesire

Resül NARİN(*)

Öz

Kültürel miras, toplumların tarihsel sürekliliğini sağlayan, kimlik ve aidiyet duygusunu besleyen temel unsurlardan biridir. Bu miras, yalnızca anıtsal yapılarla sınırlı olmayıp kent yaşamı içerisinde şekillenen mekânları ve bu mekânlara yüklenen toplumsal anlamları da kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Sakarya ili Adapazarı kentinde uzun yıllar boyunca kentsel yaşamın önemli bir parçası olmuş Çark Mesire'yi, kaybolmaya yüz tutmuş bir kültürel miras örneği olarak incelemektir. Araştırma, nitel yöntem çerçevesinde yürütülmüş; yerel tarih kaynakları, arşiv belgeleri, hatırat, gazete yazıları ve dönemin tanıklıklarına dayalı doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Çark Mesire'nin Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ikinci yarısına kadar Adapazarı halkının dinlenme, eğlenme, sosyalleşme ve kentsel belleğin oluşumu açısından merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Mesire alanı, farklı etnik ve dini grupların bir araya geldiği, kültürel etkileşimin yoğun olarak yaşandığı bir kamusal mekân niteliği taşımıştır. Ancak sanayileşme, plansız kentleşme, çevresel tahribat ve özellikle depremler sonucunda Çark Mesire zamanla işlevini yitirmiş ve fiziksel varlığı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Çalışma, Çark Mesire örneği üzerinden, kentsel dönüşüm süreçlerinde kültürel mirasın korunmasının ve kent belleğinin sürdürülebilirliğinin önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kent Belleği, Çark Mesire, Çark Suyu, Adapazarı.

Özgen Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 01.03.2026

Kabul Tarihi: 31.03.2026

(*) Dr., Daire Başkanı, Sakarya Büyükşehir Belediyesi.

E-posta: resulnarin@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3702-6880>

Resül Narin, "Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Kültürel Miras Örneği: Çark Mesire," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 22 (Mayıs 2026): 191-210
DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.12.22.174>

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

A Cultural Heritage Site on the Verge of Disappearance: Çark Mesire

Resül NARİN(*)

Abstract

Cultural heritage is one of the fundamental elements that ensures the historical continuity of societies and strengthens collective identity and a sense of belonging. This heritage is not limited to monumental structures; it also encompasses urban spaces shaped by social practices and the meanings attributed to them over time. The aim of this study is to examine Çark Mesire, which constituted an important part of urban life in the city of Adapazarı (Sakarya), as an example of cultural heritage that has gradually disappeared. The research was conducted using a qualitative methodology and is based on document analysis of local-history sources, archival documents, memoirs, newspapers, and contemporary testimonies. The findings indicate that from the late Ottoman period until the second half of the Republican era, Çark Mesire played a central role in the daily life of Adapazarı as a space for recreation, social interaction, and the formation of urban memory. The site functioned as a public space where different ethnic and religious communities came together, fostering social and cultural interaction. However, processes of industrialization, unplanned urbanization, environmental degradation, and especially destructive earthquakes led to the gradual loss of both the physical structure and cultural functions of Çark Mesire. This study emphasizes the necessity of preserving cultural heritage and sustaining urban memory in the context of urban transformation processes.

Keywords: Cultural Heritage, Urban Memory, Çark Mesire, Çark Stream, Adapazarı.

Original Research Article

Submission Date: 01.03.2026

Acceptance Date: 31.03.2026

(*) PhD, Department Head, Sakarya Metropolitan Municipality.

E-mail: resulnarin@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3702-6880>

Resül Narin, "A Cultural Heritage Site on the Verge of Disappearance: Çark Mesire," *Üsküdar University Journal of Social Sciences*, no. 22 (May 2026): 191-210
DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.12.22.174>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Giriş

Kentler, yalnızca fiziki mekânlardan ibaret olmayıp tarihsel süreç içerisinde toplumsal ilişkiler, kültürel pratikler ve ortak yaşantılar aracılığıyla anlam kazanan canlı organizmalardır. Bu anlam dünyasının oluşmasında kent belleğiyle bütünleşmiş mekânlar önemli bir rol üstlenmektedir. Mesire alanları, parklar, meydanlar ve su kenarları gibi kamusal alanlar, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini şekillendirmenin yanı sıra kentsel kimliğin ve kültürel sürekliliğin taşıyıcıları olarak da öne çıkmaktadır. Bu tür mekânlar, zamanla yalnızca dinlenme ve eğlenme alanları olmaktan çıkarak toplumsal hafızanın somutlaştığı kültürel miras unsurlarına dönüşmektedir.¹

Kültürel miras kavramı, günümüzde yalnızca anıtsal yapıları ve sanatsal eserleri kapsayan dar bir çerçevede ele alınmamaktadır. UNESCO ve benzeri uluslararası kuruluşların tanımları doğrultusunda kültürel miras; tarihsel, sosyal ve kültürel değer taşıyan mekânları, yaşam biçimlerini ve kolektif belleği de içine alan geniş bir anlam alanına sahiptir.² Bu bağlamda kent yaşamı içerisinde şekillenmiş mesire alanları, hem somut hem de somut olmayan kültürel mirasın kesişim noktalarında yer almaktadır.³ Ancak hızlı kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı ve doğal afetler gibi etkenler, bu tür mekânların fiziksel varlığını ve kültürel işlevlerini tehdit eden başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Sakarya ilinin merkezinde yer alan Adapazarı kenti, tarihsel gelişimi boyunca su kaynaklarıyla kurduğu ilişki sayesinde şekillenmiş bir yerleşim alanıdır. Sakarya Nehri ve Çark Suyu, kentin mekânsal sınırlarının oluşmasında ve sosyal hayatının biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.⁴ Bu bağlamda Çark Mesire, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ikinci yarısına kadar Adapazarı kent yaşamının en önemli kamusal alanlarından biri olarak öne çıkmıştır.⁵ Çark Suyu çevresinde gelişen bu mesire alanı, farklı toplumsal kesimlerin bir araya geldiği, eğlence, dinlenme ve sosyalleşme işlevlerinin yoğun olarak yaşandığı bir kent mekânı niteliği taşımıştır.⁶

Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adapazarı'nda yaşanan hızlı kentleşme süreci, sanayi faaliyetlerinin artışı, çevresel kirlilik ve özellikle yıkıcı depremler, Çark Mesire'nin fiziksel dokusunu ve kültürel işlevlerini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Zaman içerisinde bu alan, kent belleğindeki merkezi konumunu kaybetmiş ve günümüzde yalnızca sınırlı sayıda fiziksel unsurla temsil edilen bir hatıraya dönüşmüştür. Bu durum, yerel ölçekte kültürel mirasın korunması ve kentsel dönüşüm süreçlerinin kültürel bellek üzerindeki etkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

¹ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 72.

² Şengül Erol, "Uşak'ın Geleneksel ve Modern Mimarisinden Esinlenerek Oluşturulan Bir Giysi Koleksiyonu," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, (2025): 127-128.

³ Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (London and New York: Routledge Press, 2006), 54.

⁴ Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği," *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* içinde, ed. Mehmet Alparğu ve Enis Şahin, (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999), 2.

⁵ *Yurt Ansiklopedisi*, 9 içinde, (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1982-1983), 6445.

⁶ Fahri Tuna, *Adapazarı Yazıları* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 108; Sakarya Valiliği, *Tarihte ve Günümüzde Sakarya* (İstanbul: Hürriyet Ofset, 1990), 79.

Bu çalışma, Çark Mesire'yi kaybolmaya yüz tutmuş bir kültürel miras alanı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmada söz konusu mekânın tarihsel gelişimi, toplumsal işlevleri ve kent belleğindeki yeri nitel yöntem çerçevesinde incelenerek kentsel dönüşüm süreçlerinin kültürel miras üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır. Çark Mesire örneği üzerinden, yerel tarih çalışmalarının kültürel sürdürülebilirlik açısından taşıdığı önem vurgulanmakta ve kentlerin tarihsel kimliğinin korunmasına yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış tarihsel ve betimleyici bir çalışmadır. Nitel araştırmalar, toplumsal olguların doğal bağlamı içinde anlamlandırılmasını ve yorumlanmasını amaçlayan araştırma süreçlerini ifade etmektedir.⁷ Özellikle geçmişe ilişkin mekânsal ve kültürel süreçlerin incelenmesinde tarihsel araştırma yaklaşımı önemli bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır. Tarihsel araştırmalar, geçmişte gerçekleşmiş olayların, mekânların ve toplumsal süreçlerin yazılı ve görsel belgeler aracılığıyla incelenerek yorumlanmasını amaçlamaktadır.⁸ Bu bağlamda çalışmada Adapazarı'nın önemli rekreasyon alanlarından biri olan Çark Mesire'nin tarihsel gelişimi, toplumsal işlevleri ve kent belleğindeki yeri ele alınmıştır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin sistematik olarak incelenmesini ifade eden bir veri toplama tekniğidir. Özellikle tarihsel ve kültürel araştırmalarda geçmişe ilişkin verilerin elde edilmesinde önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yöntem sayesinde araştırmacı, belirli bir olgunun tarihsel süreç içerisindeki değişimini farklı belge ve kaynaklar aracılığıyla analiz edebilme imkânı elde etmektedir.

Bu araştırmada doküman incelemesi kapsamında Çark Mesire'ye ilişkin çeşitli yazılı ve görsel kaynaklar incelenmiştir. Araştırmanın veri setini yerel tarih kitapları, akademik çalışmalar, arşiv belgeleri, resmi yazışmalar, gazete ve dergi yazıları, anı ve hatırat türündeki eserler ile dönemin tanıklıklarını içeren yazılı kaynaklar oluşturmaktadır. Ayrıca Çark Mesire'ye ilişkin fotoğraflar ve mevcut görsel materyaller de araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu kaynaklar sistematik biçimde taranarak Çark Mesire'nin tarihsel gelişimi, kullanım biçimleri ve toplumsal işlevlerine ilişkin veriler elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi, yazılı ve görsel materyallerin belirli temalar çerçevesinde sistematik olarak incelenmesini ve yorumlanmasını sağlayan bir analiz yöntemidir.⁹ Bu yöntemde araştırmacı, incelenen belgelerde yer alan verileri belirli kategoriler altında sınıflandırarak anlamlı bir bütün hâline getirmektedir.

⁷ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 39-41.

⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 77.

⁹ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*, 242.

Bu araştırmada içerik analizi süreci üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada incelenen dokümanlar sistematik olarak taranmış ve Çark Mesire'ye ilişkin veriler belirlenmiştir. İkinci aşamada elde edilen veriler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda veriler; Çark Mesire'nin tarihsel gelişimi, sosyal ve kültürel işlevleri, mekânsal dönüşüm süreci ve kaybolma süreci olmak üzere dört ana tema altında toplanmıştır. Üçüncü aşamada ise farklı kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilerek mekânın Adapazarı kent belleğindeki yeri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla farklı türde belgeler arasında karşılaştırmalar yapılmış ve tarihsel bilgiler mümkün olduğunca birden fazla kaynaktan doğrulanmıştır. Bu yaklaşım nitel araştırmalarda veri çeşitliliği yoluyla güvenilirliğin artırılması olarak ifade edilen veri triangülasyonu ilkesine dayanmaktadır. Çalışma etik ilkelere uygun biçimde yürütülmüş olup kullanılan tüm veriler açık ve erişilebilir yazılı kaynaklara dayandırılmıştır.

Kültürel Miras Kavramı

Kültürel miras, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu maddi ve manevi değerlerin, geleneklerin, mekânların ve yaşam biçimlerinin bütününe ifade etmektedir. Toplumların ortak hafızasını oluşturan bu miras, geçmiş, bugün ve gelecek arasında süreklilik sağlayan temel bir bağ niteliği taşımaktadır.¹⁰ İnsanlık tarihinin deneyimlediği toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçler, kültürel birikimi şekillendirmiş; bu birikim zamanla kültürel miras olarak somut ve somut olmayan unsurlar aracılığıyla görünür hâle gelmiştir. Bu yönüyle kültürel miras, bir kentin ve toplumun kimliğini yansıtan en önemli göstergelerden biridir.¹¹

Kuramsal çerçeve açısından, kültürel mirasın yalnızca fiziksel varlıklar değil, toplumsal hafıza ve kimlik ile ilişkilendirilen bir kavram olduğu vurgulanmaktadır.¹² Halbwachs'ın "kolektif hafıza" kavramı, kültürel mirasın bireysel ve toplumsal belleği nasıl şekillendirdiğini ve kimlik üretiminde oynadığı rolü açıklamada temel bir yaklaşım sunar.¹³ Bu bağlamda miras, yalnızca geçmişin birikimi değil, toplumların kendilerini tanımladıkları ve yeniden ürettikleri bir süreç olarak da anlaşılmaktadır.

Kültürel miras, toplum ve bireyin ortak geçmişine değer atfeden dinamik bir süreç olup aynı zamanda geleceğe yönelik bir yatırım alanı olarak da değerlendirilmektedir. Kültürel mirasın temel özelliği, toplumların tarihsel sürekliliğini sağlaması ve kimlik bilincini desteklemesidir. Miras unsurları, bireylerin geçmişle bağ kurmasına imkân tanırken gelecek kuşaklara aktarılacak ortak bir hafıza alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle kültürel miras, yalnızca korunması ve restorasyonu gereken fiziksel varlıklardan ibaret olmayıp sosyolojik, antropolojik ve ekonomik boyutları olan çok yönlü bir değer alanı olarak ele alınmaktadır.

¹⁰ Mehmet Tunçer, *Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma* (Ankara: Gazi Kitapevi, 2017), 3.

¹¹ Nazlı Yücel Batmaz ve Gülhanım Biçici, "Türkiyede Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale Delice Örneği," *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4, sayı:1 (2021): 98.

¹² Jan Assmann, *Kültürel Bellek* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 46-67.

¹³ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza* (Ankara: Heretik Yayınları, 2017), 42-44.

20. yüzyılın başlarından itibaren etkisini artıran küreselleşme süreci, kültürel etkileşimi hızlandırmakla birlikte yerel kültür unsurlarının ve geleneksel yaşam biçimlerinin zayıflamasına da neden olmuştur. Bu durum, kültürel miras kapsamına dâhil edilebilecek birçok yerel değer zamanla yok olmasına veya işlevini yitirmesine yol açmıştır.¹⁴ Ancak son yıllarda yerele özgü kültürel unsurların ortaya çıkarılması, belgelenmesi ve korunmasına yönelik politikaların artmasıyla birlikte kültürel miras kavramı daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda küresel miras çalışmalarında, kültürel mirasın yalnızca fiziksel varlıkların korunmasıyla sınırlı olmadığı; aynı zamanda toplumsal ilişkiler, günlük pratikler ve kolektif bellek aracılığıyla sürekli yeniden üretildiği vurgulanmaktadır.¹⁵

Kültürel mirasın yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, sürdürülebilirlik ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Hızlı tüketilen, koruma bilinci geliştirilmeyen ve genç kuşaklara aktarılamayan kültürel miras unsurları, zamanla kaderine terk edilmekte ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kültürel mirasın devamlılığı, bu unsurların taşıdığı değer ve anlamların doğru biçimde korunması ve kuşaklar arası aktarımın sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir.¹⁶

Kültürel varlıkların zarar görmesi ya da ortadan kalkması, toplumsal gelişimin ve ortak belleğin önemli bir unsurunun kaybı anlamına gelmektedir. Bu nedenle kültürel mirasın korunması sürecinde yalnızca resmi kurumların değil, yerel halkın, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer paydaşların da sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. Kültürel mirasın evrensel, ulusal ve yerel değerinin kavranması; etkili bir yönetim, planlama ve denetim sisteminin oluşturulmasıyla mümkün olabilmektedir.¹⁷

Başlangıçta yalnızca anıtsal ve sanatsal değeri yüksek eserlerin korunmasına odaklanan kültürel miras anlayışı, zamanla kapsamını genişletmiştir. Günümüzde kültürel miras, somut ya da somut olmayan ayrımı gözetmeksizin kültürel değeri bulunan tüm unsurların gelecek kuşaklara aktarılmasını amaçlayan bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır.¹⁸

Kültürel mirasın korunması ile turizm arasında da güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kültürel miras turizmi, özellikle son yıllarda hızla gelişerek turizm faaliyetleri içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Kültürel mirasın turistik bir çekim unsuru hâline gelmesi, yerel ekonominin canlanması ve yaşam standartlarının yükselmesi açısından olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak bu süreç, kültürel mirasın ticarileştirilmesi ve zarar görmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kültürel mirasın korunması açısından sürdürülebilir turizm uygulamalarının benimsenmesi büyük önem taşımaktadır.

¹⁴ Metin Ekici, "Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi," *Milli Folklor* 16, sayı:61 (2004): 10.

¹⁵ Tunçer, *Dünden Bugüne Kültürel Miras*, 45-47.

¹⁶ Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* 68.

¹⁷ Cengiz Dönmez ve Cemil Cahit Yeşilbursa, "Kültürel Miras Eğitiminin Öğrencilerin Somut Kültürel Mirasa Yönelik Tutumlarına Etkisi," *Elementary Education Online* 13, sayı:2 (2014): 425; Asu Aksoy ve Zeynep Şirin Enlil, "Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar," *Kültürel Miras Yönetimi Kitabı* içinde, ed. Asu Aksoy ve Deniz Ünsal, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012), 8.

¹⁸ Smith, *Uses of Heritage*, 57.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası düzeyde atılan en önemli adımlardan biri, 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'dür. Tarihi yapıların korunması ve restorasyonuna ilişkin ilkeleri belirleyen bu tüzük, yalnızca anıtsal yapıları değil, sivil mimarlık örneklerini de koruma kapsamına almıştır. 1972 yılında UNESCO tarafından kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi ise, kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası standartları belirleyerek devletlere önemli sorumluluklar yüklemiştir.¹⁹

Kültürel miras açısından oldukça zengin bir ülke olan Türkiye'de yerel ölçekte çok sayıda kültürel miras unsuru bulunmaktadır. Bu bağlamda Adapazarı kenti de sahip olduğu tarihsel mekânlar ve kültürel değerler açısından dikkat çekmektedir. Adapazarı'ndaki kültürel miras örneklerinden biri olan Çark Mesire, geçmişte üstlendiği toplumsal ve kültürel işlevler nedeniyle kent belleğinde önemli bir yer tutmaktadır.

Son yıllarda tarih yazımında giderek önem kazanan çevre tarihi yaklaşımı, insan ile doğal çevre arasındaki ilişkilerin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü inceleyen disiplinler arası bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca çevresel değişimleri değil; aynı zamanda toplumların su kaynakları, doğal peyzaj ve rekreasyon alanlarıyla kurdukları ilişkilerin tarihsel boyutunu da ele almaktadır. Çevre tarihi literatüründe yapılan çalışmalar, doğal çevre unsurlarının toplumsal yaşamı nasıl şekillendirdiğini ve çevresel değişimlerin kültürel miras üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.²⁰ Bu bağlamda Çark Mesire örneği de bu perspektiften değerlendirildiğinde, bir su kaynağı çevresinde gelişen rekreasyon alanının zamanla sanayileşme, kentleşme ve çevresel değişim süreçleriyle dönüşümünü göstermesi bakımından insan-doğa ilişkilerinin yerel ölçekteki tarihsel seyrini ortaya koyan dikkat çekici bir örnek sunmaktadır.

Çark Suyu

Çark Mesire alanının gelişimi yalnızca sosyal ve kültürel faktörlerle değil, aynı zamanda bölgenin coğrafi özellikleriyle de yakından ilişkilidir. Tarihi coğrafya perspektifinden değerlendirildiğinde Çark Suyu ve çevresi, Adapazarı yerleşiminin doğal çevresi içinde önemli bir rekreasyon alanı oluşturmuştur. Sakarya Nehri havzası içinde yer alan ve verimli alüvyal düzlüklerle çevrili olan bu bölge, su kaynaklarının bolluğu ve doğal peyzaj özellikleri sayesinde erken dönemlerden itibaren mesire kültürünün gelişmesine uygun bir ortam sunmuştur. Özellikle Çark Suyu'nun oluşturduğu doğal peyzaj, Adapazarı kent merkezine yakın konumuyla birleşerek bölgenin sosyal hayatında önemli bir dinlenme ve eğlence alanı hâline gelmesini

¹⁹ Aksoy ve Enlil, "Kültürel Miras Yönetiminde," 5.

²⁰ Geçmiş toplumların doğal çevreyle kurduğu ilişkinin ekolojik ve kültürel boyutlarını inceleyerek çevresel mirasın tarihsel önemine dikkat çeken kaynaklar için bkz. Mustafa Yenigün ve Mehmet Uyanık, *Çevre Tarihi: Uygarlığın Ekolojik Hafızası* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2025); Sinan Uyanık ve İbrahim Yenigün, "Anadolu Medeniyetlerinde Ekolojik İzler," *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi* 1, sayı:1 (2016): 19-24; İbrahim Yenigün vd., "Çevre Tarihi Perspektifinden Sürdürülebilir Su Yönetiminde Örnek Medeniyet: Osmanlı Devleti," *Çevre Şehir ve İklim Dergisi* 3, (2023): 158-172; İbrahim Yenigün ve Esra Tuğalan, "Geçmişten Geleceğe 'Çevre Tarihi,'" *Sürdürülebilir Çevre Dergisi* 1, sayı:1 (2021): 31-36.

sağlamıştır. Bu yönüyle Çark Mesire, yalnızca kültürel bir mekân değil, aynı zamanda kentin tarihi coğrafyası içinde şekillenen önemli bir kamusal alan olarak değerlendirilebilir.

Sapanca Gölü'nün doğal gideğeni olan Çark Suyu, gölün fazla sularını Sakarya Nehri'ne aktaran ve Adapazarı yerleşiminin tarihsel gelişiminde belirleyici rol oynayan önemli bir su kaynağıdır. Yaklaşık 45 km uzunluğundaki bu akarsu, Sapanca Gölü'nün kuzeydoğusundan başlayarak Arifiye ilçesi sınırları içerisinde geçmekte; Elmalı Dere, Kocadere ve Söğüt Deresi gibi yan kolları bünyesine alarak Seyifler Köyü yakınlarında Sakarya Nehri'ne katılmaktadır.²¹ Çark Suyu, Adapazarı ile Serdivan ilçeleri arasında doğal bir sınır oluşturması bakımından da kentin mekânsal organizasyonunda önemli bir unsur olmuştur.²²

Tarihsel kaynaklara göre, Çark Suyu, gölden çıktıktan sonra Beşköprü civarında iki kola ayrılmakta; bu kollar, biri Beşköprü'nün bir gözünden diğeri ise Roma dönemine tarihlenen ve günümüzde Kadı Köprüsü olarak bilinen tek kemerli köprünün altından geçerek yeniden birleşmekteydi. Akarsu, Adapazarı Çark Mesire olarak adlandırılan bölgede kıvrımlı bir yatak izlemekte ve 1892 yılında açılan yapay bir kanal aracılığıyla yönlendirilmekteydi.²³

Çark Suyu'nun tarihsel adlandırmaları da bölgenin geçmişine ışık tutmaktadır. Bizans tarihçisi Pakhymeres, 13. yüzyılda Sapanca Gölü'nden kuzeye doğru akan bu akarsuyu Melas adıyla anmaktadır. Daha sonraki dönemlerde "Yavaş Suyu" olarak da bilinen dere, düşük akış hızı nedeniyle bu adla anılmıştır. Zamanla dere üzerine kurulan su çarkları ve bu çarkların kent yaşamındaki işlevi nedeniyle halk arasında "Çark Suyu" adı yerleşmiş ve günümüze kadar bu isimle kullanılmaya devam etmiştir.²⁴

19. yüzyılda Çark Suyu, Adapazarı'nın ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Vital Cuinet, bu dönemde Çark Suyu üzerinde bulunan ve Kangalzade Osman Bey'e ait olan bir değirmenin günlük 222 hektolitreye kadar su ürettiğini belirtmektedir.²⁵ Ancak söz konusu değirmen, 1894 yılında bölgedeki Bosnalı muhacirlerin şikâyetlerine konu olmuş; değirmenin suyu tutması nedeniyle tarım alanlarının ve yerleşim yerlerinin sular altında kaldığı ifade edilmiştir.²⁶

Cuinet ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında Adapazarı'ndaki 45 çeşmenin, Çark Suyu üzerindeki çanaklı yükseltici çarklar aracılığıyla beslendiğini kaydetmektedir.²⁷ Bu durum, Çark Suyu'nun uzun yıllar boyunca kentin temel içme ve kullanım suyu kaynağı olduğunu göstermektedir.

Çark Suyu'nun kent yaşamındaki önemine dikkat çeken bir diğer önemli tanıklık, Ahmet Şerif'in 1913 yılında kaleme aldığı gözlemleridir. Ahmet Şerif, Çark'ı hem gezinti yeri hem de

²¹ Ayşe Atalay Dutucu, "Sakarya'nın Hidrografik Özellikleri," *Sakarya'nın Fiziki Beşeri ve İktisadi Coğrafya Özellikleri* içinde, ed. Cercis İkiel, (İstanbul: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2018), 230-231.

²² Sakarya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Sakarya İl Çevre Durum Raporu* (Sakarya 2011), 18.

²³ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul: Işıl Matbaası, 1952), 32.

²⁴ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası," *Sakarya İli Tarihi 1* içinde, ed. Mustafa Demir, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 2005), 34.

²⁵ Vital Cuinet, *İzmit Mutasarrıflığı* (İstanbul: Demkar Yayınları, 2012), 26, 51.

²⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.) 524/26.

²⁷ Cuinet, *İzmit Mutasarrıflığı*, 49.

Sapanca Gölü'nden alınan suyun taksim edildiği hayati bir merkez olarak tanımlamakta; kentin bu doğal kaynaktan yeterince faydalanamamasını sert bir dille eleştirmektedir. Şerif'in ifadeleri, Çark Suyu'nun yalnızca bir su kaynağı değil, aynı zamanda plansızlık ve yönetim sorunlarının da sembolü hâline geldiğini göstermektedir.²⁸

Cumhuriyet döneminde Çark Suyu'nun işlevleri çeşitlenmiştir. Adapazarı'nda elektrik üretimi 1925 yılında başlamış; dalgalı akımlı ve 200 kilovat gücündeki elektrik, Çark Suyu'ndan sağlanan suyun Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası'ndaki buhar lokomotifleri aracılığıyla kullanılmasıyla üretilmiştir.²⁹

Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında artan sanayileşme ve plansız kentleşme, Çark Suyu'nun ciddi biçimde kirlenmesine neden olmuştur. 1967 yılına kadar Adapazarı'nın içme suyu kaynağı olarak kullanılan Çark Suyu, yerleşim alanlarının evsel atıkları, sanayi tesisleri, mezbahalar ve yan dereler aracılığıyla taşınan atık sular nedeniyle açık bir kanal görünümüne bürünmüştür. Sapanca Gölü'nden temiz olarak çıkan su, Arifiye Belediyesi kanalizasyonu ve mezbaha atıklarıyla ilk kirliliğini almakta; ilerleyen kesimlerde sanayi ve küçük işletmelerin atıklarıyla daha da kirlenmekteydi.

Bu olumsuz sürecin önüne geçmek amacıyla Devlet Su İşleri tarafından 1969 yılında Sapanca Gölü'nün çıkış noktasına bir regülatör inşa edilmiştir. Bu yapı ile gölün su kotu 32 metre seviyesinde tutulmuş ve Çark Suyu'nun daimî akışı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.³⁰ Ayrıca Adapazarı Belediyesi tarafından 1998 yılında başlatılan Çark Deresi ıslah çalışmaları kapsamında atık sular kanalizasyon sistemi aracılığıyla Karaman Köyü sınırlarında kurulan arıtma tesisine yönlendirilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde Adapazarı halkının en önemli su kaynağı olan Çark Suyu, sanayileşmenin etkisiyle içilebilir özelliğini büyük ölçüde yitirmiştir.³¹ Buna karşın Çark Suyu çevresinde şekillenen sosyal yaşam ve mesire kültürü, dereyi kentin kültürel belleğiyle bütünleştirmiştir. Bu bütünleşme, Çark Suyu'nun yalnızca doğal bir unsur değil, aynı zamanda Çark Mesire'nin oluşumunda belirleyici bir kültürel altyapı unsuru olduğunu göstermektedir.

Çark Mesire

Çark Mesire'nin tarihsel oluşum süreci, Adapazarı kentinin doğal çevreyle kurduğu ilişkinin, suyun teknik kullanımı üzerinden toplumsal ve kültürel bir mekâna dönüşümünün somut bir örneğini teşkil etmektedir. Bu alanın ortaya çıkışı yalnızca bir mesire yerinin teşekkülü olarak değil; suyun insan yaşamını biçimlendiren temel unsurlardan biri olarak teknik, ekonomik ve kültürel işlevler üstlenmesi bağlamında ele alınmalıdır. Çark Mesire, bu yönüyle hem doğal çevre unsuru olan bir akarsuyun hem de insan eliyle geliştirilen bir teknolojinin kesişim noktasında şekillenmiştir.

²⁸ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 353-354.

²⁹ İller Bankası, *Belediyeler Yıllığı* (Ankara: Güney Matbaacılık, 1949), 33.

³⁰ Sakarya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Sakarya İl Çevre Durum Raporu* (Sakarya: 2011), 79-83.

³¹ *Yurt Ansiklopedisi*, 6504.

Tarihsel kaynaklarda Bizans döneminde Melas adıyla anılan akarsu, Sapanca Gölü'nün gideğeni olarak gölün fazla sularını Sakarya Nehri'ne taşımaktadır. Bu akarsu, coğrafi konumu itibarıyla Adapazarı yerleşiminin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış, kentin hem içme suyu ihtiyacını karşılamış hem de çevresinde gelişen yaşam pratikleriyle sosyal hayatın merkezine yerleşmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda halk arasında Yavaş Suyu olarak adlandırılan bu dere, adını düşük eğimli yatağı ve sakin akış hızından almıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu doğal özellik, teknik bir müdahale ile yeni bir anlam kazanmıştır.

1894 yılında dere üzerine yerleştirilen çark sistemi, akarsuyun yalnızca işlevini değil, algılanış biçimini de değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren dere, halk arasında Çark Suyu olarak anılmaya başlanmıştır; çevresinde şekillenen alan ise zamanla Çark Mesire adıyla tanınmıştır. Bu adlandırma süreci, suyun teknik bir araçla bütünleşerek mekâna kimlik kazandırmasının önemli bir göstergesidir. Çark, burada yalnızca bir makine değil; kentin belleğine kazınan, mekânla özdeşleşen simgesel bir unsur hâline gelmiştir.

Osmanlı döneminde Çark Mesire alanında bulunan su dolabı, dönemin teknik imkânları göz önünde bulundurulduğunda oldukça gelişmiş bir sistemdi. 1734 yılında Devoğlu Mustafa tarafından yaptırılan bu dolap sayesinde yaklaşık 12 metre yükseklikte bulunan bir kuleye su çıkarılmakta ve buradan şehir merkezindeki çeşmelere dağıtım yapılmaktaydı.³² Bu sistem, Adapazarı'nın su ihtiyacının uzun yıllar boyunca karşılanmasını sağlamış ve Çark Mesire'yi kentin yaşamsal altyapısının merkezine yerleştirmiştir. Suyun bu şekilde yükseltilecek dağıtılması, yalnızca teknik bir başarı değil; aynı zamanda kamusal hizmet anlayışının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Zaman içerisinde dolapta meydana gelen aşınmalar ve artan su ihtiyacı nedeniyle sistem çeşitli onarımlar geçirmiş, nihayetinde 19. yüzyılın sonlarında büyük ahşap çark inşa edilmiştir. 1894 yılında yapılan bu çark, yalnızca işlevsel değil, görsel açıdan da dikkat çekici bir yapıdır ve kısa sürede Adapazarı'nın simgelerinden biri hâline gelmiştir. Fotoğraflara konu olan bu çark, Çark Mesire'nin kent hafızasında kalıcı bir yer edinmesini sağlamıştır. Ancak 1903 yılında ahşap çarkın bozulması üzerine, daha küçük fakat su kuvvetini daha etkin kullanan yeni bir çark yapılmış ve tulumba sistemiyle suyun kuleye çıkarılması sürdürülmüştür.³³

Bu süreçte dikkat çeken önemli unsurlardan biri, yerel teknik bilgi ve ustalığın sistemin devamlılığında oynadığı roldür. Osmanlı vatandaşı olan Adapazarlı Rum sanayi ustası İlya Usta'nın imal ettiği makinelerin şehir su ihtiyacına hizmet etmesi, Çark Mesire'yi yalnızca bir mesire alanı değil; aynı zamanda yerel sanayi ve teknik üretimin somutlaştığı bir merkez hâline getirmiştir. İlya Usta'nın bu hizmeti karşılığında Sanayi Madalyası ile ödüllendirilmesinin gündeme gelmesi ve bu konunun resmî yazışmalara konu olması, Çark Mesire'nin devlet nezdinde de önemsenen bir altyapı alanı olduğunu göstermektedir.³⁴

³² Talat Tarkan, *Adapazarı* (Adapazarı: Kenan Basımevi, 1937), 88.

³³ Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli* (İstanbul: Nur Ofset Matbaası, 1982), 42.

³⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 2229/147; Adapazarı, 4 Şubat 1947, 1, 2, 4; Adapazarı, 11 Şubat 1947, 4.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Çark Mesire'nin su temelli işlevi devam etmiş, ancak sistem daha modern unsurlarla desteklenmiştir. 1945 yılı itibarıyla biri yedek olmak üzere iki çarka bağlı tulumba sistemi ve ayrıca mazotla çalışan santrifüj motor sayesinde şehir suyu kesintisiz olarak sağlanabilmiştir. Bu dönemde Çark Suyu'ndan Adapazarı'na dakikada yaklaşık 400 litre su verilmekteydi. Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan analizlerde suyun içilebilir nitelikte olduğu tespit edilmiş, böylece Çark Mesire, yalnızca eğlence ve dinlenme alanı değil; aynı zamanda halk sağlığı açısından da hayati bir mekân olmayı sürdürmüştür.³⁵

Bu teknik ve altyapısal işlevin yanı sıra Çark Mesire'de suyun kamusal kullanımına yönelik yeni düzenlemeler de hayata geçirilmiştir. 1947 yılında Adapazarı Belediyesi tarafından başlatılan çalışmalarla Belediye Başkanı İzzet Enez'in öncülüğünde Çark Mesire alanında bir yüzme havuzu inşa edilmiş ve 4 Eylül 1947 tarihinde hizmete açılmıştır. Şehirdeki tek mesire ve eğlence alanı olan bu mekânda, Çark Suyu'nun geniş bir kesiminde iki farklı derinlikte tasarlanan yüzme havuzları sayesinde özellikle çocukların güvenli bir şekilde yüzebilmesine imkân tanınmıştır.³⁶ Bu düzenleme, suyun yalnızca teknik ve yaşamsal bir kaynak olmanın ötesinde beden sağlığı, boş zaman değerlendirme ve kamusal eğlence bağlamında da işlev kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Çark Mesire'nin su teknolojisiyle bütünleşmiş bu yapısı, alanın zamanla kamusal bir mekâna dönüşmesinin de önünü açmıştır. İnsanlar, suyun aktığı, çarkın döndüğü bu alanı yalnızca bir altyapı noktası olarak değil; serinlemek, dinlenmek ve sosyalleşmek için tercih edilen bir yer olarak benimsemişlerdir. Böylece teknik bir zorunluluk olarak ortaya çıkan sistem, kendiliğinden bir mesire kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, doğal çevre unsurlarının ve teknik müdahalelerin, toplumsal yaşam üzerinde nasıl dönüştürücü bir etki yaratabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Uzun yıllar boyunca Adapazarı'nın içme ve kullanma suyunun bu alandan sağlanması, Çark Mesire'yi kentin gündelik hayatının vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiştir. Ancak sanayileşme, nüfus artışı ve çevresel kirlilik gibi etkenler, zamanla Çark Suyu'nun bu işlevini yitirmesine neden olmuştur. Buna rağmen Çark Mesire, suyla kurduğu tarihsel bağ sayesinde kültürel anlamını korumuş; suyun teknik işlevi zayıfladıkça, mekânın sosyal ve kültürel işlevi ön plana çıkmıştır.

Bu yönüyle Çark Mesire'nin oluşum süreci, bir su kaynağının teknik bir altyapı unsurundan kamusal ve kültürel bir mekâna dönüşümünün çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. Bu teknik altyapı ve su temelli işlevler, zamanla Çark Mesire'nin yalnızca bir hizmet alanı olarak kalmamasına, aynı zamanda toplumsal yaşamın önemli buluşma noktalarından biri hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde fiziki varlığı büyük ölçüde ortadan kalkmış olsa da Çark Mesire'nin ortaya çıkış süreci ve bu süreçte üstlendiği işlevler, onu kaybolmaya yüz tutmuş kültürel miras kapsamında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bu alan, yalnızca geçmişte kullanılan bir su sistemi değil; aynı zamanda Adapazarı kent kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuş tarihsel bir mekândır.

³⁵ Refik Kuzucu, "Adapazarı Kazası," İdare Dergisi, Dahiliye Bakanlığınca Çıkarılır 16, sayı:172 (Ocak-Şubat 1945), 231.

³⁶ Çark, 23 Aralık 1983, 2.

Çark Mesire, Adapazarı kent yaşamında yalnızca bir dinlenme ve eğlence alanı olarak değil; aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin bir araya geldiği, ortak deneyimlerin yaşandığı ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir kent belleğinin oluştuğu kamusal bir mekân olarak önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı döneminden itibaren Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından birlikte kullanılan bu alan, Adapazarı'nın çok kültürlü kent yapısının gündelik yaşamdaki somut yansımalarından biri olmuştur. Mesire alanı, bireylerin sosyal statülerinden bağımsız olarak bir araya gelebildikleri, gündelik hayatın yoğunluğundan uzaklaşıp doğayla iç içe vakit geçirdikleri bir buluşma noktası niteliği taşımaktaydı. Bu yönüyle Çark Mesire, yalnızca fiziksel bir dinlenme alanı olmaktan çıkarak toplumsal ilişkilerin kurulduğu, güçlendiği ve kentin kolektif hafızasında simgesel bir değer kazanan önemli bir kamusal mekâna dönüşmüştür.

Bu çokkültürlü kullanımın somut göstergelerinden biri, 20. yüzyılın başlarına ait tanıklıklarda açıkça görülmektedir. Nitekim 1902 yılında Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nu ziyarete gelen Amerikalı misafirlerin Çark Mesire'yi gezmeleri ve buradaki deneyimlerini fotoğraflarla belgelemeleri, mekânın yalnızca yerel halk için değil, kente gelen yabancı ziyaretçiler için de dikkat çekici bir sosyal alan olduğunu göstermektedir. Bu tür görsel ve yazılı tanıklıklar, Çark Mesire'nin erken dönemlerden itibaren farklı kültürlerin buluşma noktası olduğunu ve kent belleğinde uluslararası nitelikte izler bıraktığını ortaya koymaktadır.

Çark Mesire'nin toplumsal bellekteki yerini güçlendiren en önemli unsurlardan biri, burada gerçekleştirilen törenler, kutlamalar ve kolektif etkinliklerdir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren millî bayramlar, resmî ziyaretler ve çeşitli toplumsal organizasyonlar bu mekânda düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Çark Mesire'de düzenlenen müsamereleri izlemesi, öğrencilerle bir araya gelmesi ve bu alandan halkın arasından yürüyerek ayrılması, mekânın erken Cumhuriyet döneminde kazandığı sembolik değeri açıkça ortaya koymaktadır.³⁷ Bu tür olaylar, Çark Mesire'yi yalnızca bir eğlence alanı değil; aynı zamanda millî kimliğin ve Cumhuriyet ideallerinin görünür kılındığı bir temsil mekânı hâline getirmiştir.

Çark Mesire, sivil toplum faaliyetlerinin de yoğun olarak gerçekleştiği bir alan olmuştur. Adapazarı Avcılar Kulübü'nün 1930'lu yıllarda burada düzenlediği bayramlar, av şenlikleri ve bahçe partileri, mekânın toplumsal yaşam içindeki yerini daha da pekiştirmiştir.³⁸ Bu etkinlikler, yalnızca bir eğlence faaliyeti olarak değil; aynı zamanda kentteki sosyal dayanışmayı güçlendiren ve topluluk bilincini artıran organizasyonlar olarak değerlendirilmelidir. Av ziyafetleri, toplu yemekler, konuşmalar ve özel kıyafetlerle yapılan törenler, Çark Mesire'yi kent takviminin önemli duraklarından biri hâline getirmiştir.

Gündelik hayat pratikleri açısından bakıldığında Çark Mesire, Adapazarı halkının boş zamanlarını değerlendirdiği başlıca mekânlardan biri olmuştur. Özellikle yaz aylarında aileler, arkadaş grupları ve gençler Çark Mesire'ye gelerek serinlemiş, piknik yapmış, kayık gezintilerine katılmış ve gazinolarda vakit geçirmişlerdir. Çark Suyu'nun oluşturduğu küçük göletlerde

³⁷ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk* (İstanbul: Derin Yayınları, 2009), 258-259; Sakarya Valiliği, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya* (Sakarya: Sakarya Valiliği Yayınları, 1998), 33.

³⁸ Son Posta, 11 Ağustos 1933, 4; Son Posta, 22 Eylül 1934, 4; Son Posta, 9 Eylül 1935, 4; Son Posta, 11 Eylül 1936, 5.

yapılan sandal gezintileri, mesirenin en cazip etkinliklerinden biri olarak hafızalarda yer etmiştir. 1940'lı yıllarda kayıkların mesire yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline gelmesi, suyla kurulan ilişkinin gündelik eğlence kültürü içindeki yerini daha da görünür kılmıştır. Bununla birlikte kayıkların zaman zaman kapasitesinden fazla yolcu alması ve bazı kayıkçıların çocuk yaşta olması gibi nedenlerle güvenlik sorunları da yaşanmıştır. Nitekim 1949 yılında fazla yolcu alan bazı kayıkların devrilmesi, ancak yolcuların çevrede bulunanlar tarafından kurtarılması, Çark Mesire'nin yoğun kullanımının yarattığı riskleri de gözler önüne sermektedir.³⁹ Bu tür olaylar, mekânın toplumsal bellekte yalnızca keyifli anılarla değil, paylaşılan endişe ve deneyimlerle de yer ettiğini göstermektedir.

Çark Mesire'de yer alan gazinolar ve kahvehaneler, kentin sosyal hayatının nabzını tutan mekânlar olmuştur. Canlı müzik eşliğinde düzenlenen eğlenceler, dönemin önde gelen sanatçıların sahne alması ve yaz akşamlarında gerçekleştirilen programlar, Çark Mesire'yi Adapazarı'nın kültürel hayatının merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Bu mekânlar, bir yandan ailelerin huzur içinde vakit geçirebildiği alanlar sunarken diğer yandan gençlerin ve eğlenmek isteyenlerin sosyalleştiği ortamlar yaratmıştır. Böylece Çark Mesire, farklı yaş gruplarının ve toplumsal kesimlerin aynı mekânı paylaşabildiği ender alanlardan biri olmuştur.

Çark Mesire'nin toplumsal bellekteki yerini pekiştiren önemli unsurlardan biri de mekânın popüler kültür ve turizm bağlamında kazandığı görünürlüktür. 1928 yılında Adapazarı'nda çekilen ilk film olan Ankara Postası'nın senaryosunun Muhsin Ertuğrul tarafından yazılıp yönetilmesi ve filmin önemli bir bölümünün Çark Mesire'de çekilmesi, alanın erken dönem Türk sineması içinde bir mekân olarak yer aldığını göstermektedir.⁴⁰ Benzer şekilde 1949 yapımı Vurun Kahpeye filminin bazı sahnelerinin burada çekilmiş olması, Çark Mesire'nin ulusal ölçekte tanınan bir temsil alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Bu tanınırlığın artmasında ulaşım ve turizm pratiklerinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Devlet Demiryolları tarafından 1934 yılından itibaren Sapanca ve Adapazarı hattında düzenlenen tenezzüh trenleri, özellikle hafta sonları İstanbul'dan binlerce kişinin kente gelmesini sağlamıştır. Dönemin basınında Adapazarı'nın doğal güzellikleri ve mesire alanları öne çıkarılmış; 9 Ağustos 1934 tarihli Akşam gazetesinde yayımlanan bir yazıda Çark Suyu'nda yapılan sandal gezintileri ve çınar ağaçlarının gölgesindeki gazinoda geçirilen saatler övgüyle anlatılmıştır.⁴¹ Tenezzüh trenleri sayesinde Çark Mesire, Adapazarı'na turistik gezi amacıyla gelenlerin mutlaka uğradığı bir mekân hâline gelmiş; bu uygulama 1940 yılında sona erse de İstanbul'dan kente yönelik geziler devam etmiş ve Çark Mesire şehir turizmine katkı sunmayı sürdürmüştür.⁴²

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine intikal eden en önemli turizm ve temsil mekânlarından biri olan Çark Mesire, devlet erkânı ve önemli misafirlerin ağırlandığı bir alan olarak da öne çıkmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa gibi önemli

³⁹ Yeni Sabah, 16 Temmuz 1949, 4.

⁴⁰ Milliyet, 4 Teşrinievvel 1929, 5; Akşam, 9 Ağustos 1934, 6.

⁴¹ Akşam, 9 Ağustos 1934, 6.

⁴² Son Posta, 27 Mayıs 1934, 4; Haber, 29 Mayıs 1935, 3; Son Posta, 17 Haziran 1935, 4.

isimlerin kenti ziyaretleri sırasında Çark Mesire'ye gelmeleri, bu alanın Adapazarı'nın kendini temsil ettiği sembolik bir mekân olduğunu göstermektedir. Nitekim 28 Haziran 1947 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı General Kazım Karabekir Paşa'nın ailesiyle birlikte Çark Mesire'yi ziyaret ederek çocuklarıyla sandalla gezinti yapması, mekânın resmî kimliğin ötesinde gündelik ve samimi bir kamusal alan olarak algılandığını ortaya koymaktadır.⁴³

Çark Mesire'nin toplumsal hafızadaki görünürlüğünü artıran bir diğer önemli olay ise 1960 yılında burada düzenlenen Türkiye güzellik yarışmasıdır. 2 Temmuz 1960 Cumartesi günü Çark Gazinosu'nda gerçekleştirilen bu yarışma, Adapazarı'nın ilk kez Türkiye çapında ses getiren bir organizasyona ev sahipliği yapması bakımından dikkat çekicidir. Yarışmayı kazanan Güler Kıvrak'ın daha sonra ABD'de düzenlenen Dünya Güzellik Yarışması'nda Türkiye'yi temsil etmesi, Çark Mesire'nin ulusal ölçekte bir kültürel etkinliğin parçası hâline geldiğini göstermektedir.⁴⁴

Toplumsal bellekte Çark Mesire'nin önemli bir yer edinmesinde edebî ve tanıklık metinlerinin de büyük payı vardır. Nahit Sırrı Örik'in ve Enver Naci'nin anlatılarında Çark Mesire, yalnızca bir gezinti yeri olarak değil; suyun sesiyle, ağaçların gölgesiyle ve insan kalabalığıyla bütünleşen canlı bir mekân olarak betimlenmiştir.⁴⁵ Bu anlatılar, Çark Mesire'nin gündelik hayatın sıradan bir parçası olmanın ötesinde bireylerin duygusal dünyalarında da iz bırakan bir alan olduğunu göstermektedir. Mekânın bellekteki yeri, bu tür anlatılar aracılığıyla kuşaklar arasında aktarılmıştır.

Zaman içerisinde kentleşme, sanayileşme ve yaşam biçimlerindeki değişim, Çark Mesire'nin toplumsal işlevlerini de etkilemiştir. Ancak her şeye rağmen bu mekân, uzun yıllar boyunca Adapazarı halkının "ortak hatıra alanı" olma özelliğini korumuştur. Bugün fiziki varlığı büyük ölçüde değişmiş olsa da Çark Mesire'ye ilişkin anlatılar, anılar ve tanıklıklar, bu alanın toplumsal bellekteki varlığını sürdürmesini sağlamaktadır.

Bu bağlamda Çark Mesire, yalnızca geçmişte kalmış bir eğlence ve dinlenme alanı değil; Adapazarı kent kimliğinin şekillenmesinde rol oynamış, toplumsal ilişkilerin kurulduğu ve kültürel değerlerin üretildiği bir bellek mekânıdır. Bu nedenle Çark Mesire'nin dönüşümü ve büyük ölçüde ortadan kalkması, yalnızca mekânsal bir kayıp olarak değil; aynı zamanda toplumsal belleğin zayıflaması olarak da değerlendirilmelidir. Bu durum, Çark Mesire'yi kaybolmaya yüz tutmuş kültürel miras kapsamında ele almayı gerekli kılmaktadır.

Bununla birlikte Çark Mesire'nin tarihsel serüveni yalnızca toplumsal yaşam pratikleri üzerinden değil, mekânın fiziksel yapısında meydana gelen dönüşümler üzerinden de izlenebilmektedir.

Çark Mesire, kuruluşundan itibaren doğal çevreyle uyumlu bir kamusal mekân olarak şekillenmiş; zaman içerisinde ise kentin sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerine paralel

⁴³ Ada Postası, 1 Temmuz 1947, 1.

⁴⁴ Yeni Adapostası, 2 Temmuz 1960, 1; Halk Sesi, 16 Haziran 1960, 1; Halk Sesi, 6 Ağustos 1960, 1.

⁴⁵ Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler," *Sakarya İli Tarihi* 1 içinde, ed. Mehmet Alparğu ve Enis Şahin, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 2005): 165; Enver Naci, "Çark Âlemleri," *Yarım Ay*, (15 Ağustos 1937), 20.

olarak önemli değişimler yaşamıştır. Bu dönüşüm süreci yalnızca fiziksel mekânın yeniden düzenlenmesiyle sınırlı kalmamış, mesirenin toplumsal işlevlerini, kültürel anlamlarını ve kent belleğindeki konumunu da derinden etkilemiştir. Bu yönüyle Çark Mesire'nin tarihsel serüveni, Adapazarı'nın modernleşme ve kentleşme sürecinin okunabileceği önemli bir örnek sunmaktadır.

Osmanlı döneminde Çark Mesire, doğal yapısı büyük ölçüde korunmuş bir alan olarak varlığını sürdürmüştür. Suyun çevresinde gelişen mesire kültürü; gölgelik ağaçlar, yürüyüş yolları ve geçici eğlence düzenekleriyle sınırlı bir mekânsal örgütlenmeye sahiptir. Bu dönemde alanın sanatsal ve estetik boyutu, büyük ölçüde doğanın kendisinden beslenmiştir. Suyun akışı, çarkın ritmik hareketi ve yoğun yeşil doku, mesireyi kent yaşamının gündelik gürültüsünden ayıran doğal bir sığınak hâline getirmiştir. Bu özellikleriyle Çark Mesire, Osmanlı mesire anlayışının tipik niteliklerini taşıyan örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Çark Mesire, yeni rejiminkamusal alan anlayışı doğrultusunda yeniden anlamlandırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde mesire, yalnızca dinlenme ve eğlence işleviyle sınırlı kalmamış; kültürel ve sanatsal etkinliklerin gerçekleştirildiği kamusal bir sahneye dönüşmüştür. Açık hava müsamereleri, konserler, tiyatro gösterileri ve resmî törenler, Çark Mesire'de düzenlenen başlıca etkinlikler arasında yer almıştır.⁴⁶ Bu faaliyetler, mekânın sanatsal işlevini güçlendirmiş ve Çark Mesire'yi kentin kültürel üretim alanlarından biri hâline getirmiştir.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Çark Mesire'de inşa edilen gazinolar, köprüler ve gezinti alanları, mekânsal dönüşümün somut göstergeleri olarak öne çıkmaktadır. Bu yapılar, mesireyi daha düzenli ve kontrollü bir kamusal alan hâline getirirken, estetik kaygılarla da biçimlendirilmiştir. Ahşap ağırlıklı mimari anlayış, suyla uyumlu yerleşim düzeni ve peyzaj unsurları, Çark Mesire'nin görsel kimliğini belirleyen temel öğeler olmuştur. Bununla birlikte bu düzenlemeler, mesirenin doğal yapısının kısmen müdahaleye uğramasına da neden olmuştur.

Zamanla artan nüfus, sanayileşme ve ulaşım ağlarının genişlemesi, Çark Mesire'nin mekânsal bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren Adapazarı'nda hız kazanan sanayi faaliyetleri, Çark Suyu'nun kirlenmesine ve mesire alanının cazibesini yitirmesine yol açmıştır.⁴⁷ Suyun temizliğini kaybetmesi, sandal gezintileri ve suya dayalı eğlence pratiklerinin ortadan kalkmasına neden olmuş; bu durum, mesirenin kültürel ve sosyal işlevlerini belirgin biçimde zayıflatmıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde Çark Mesire, Adapazarı kent yaşamında sahip olduğu merkezi konumu büyük ölçüde korumakta ve kent sakinleri için hâlen gözde bir kamusal mekân olma özelliğini sürdürmekteydi. Bu dönemde Çark Suyu, günümüzde olduğu gibi yapay bir kanal içerisine alınmamış; aksine gazino yapısının içinden geçerek mekânın doğal ve görsel kimliğini belirleyen temel unsur olmaya devam etmiştir. Çark'ın alt bölümünde yer alan ve yaklaşık bir dönümlük alanı kapsayan havuz, yaz aylarında kent halkı tarafından bir tür doğal plaj olarak kullanılmış; özellikle çocuklar ve gençler bu alanda yüzme ve serinleme imkânı bulmuştur.

⁴⁶ Tuna, *Adapazarı Yazıları*, 109.

⁴⁷ Nuri Apti Rona, "Adapazarı'nın Sağlık Durumu," *İktisadi Uyanış, Kocaeli Özel Sayısı*, 2/25, (Şubat 1951), 61.

Bu dönemde mesire alanında bulunan iki savak sistemi, çarkın paletlerini ve su pompasını çalıştırarak Çark Suyu'nun herhangi bir arıtma işlemine tabi tutulmaksızın Adapazarı evlerine ve sokak çeşmelerine ulaştırılmasını sağlamıştır. Bu durum, Çark Mesire'nin yalnızca bir eğlence ve dinlenme alanı değil, aynı zamanda kentin gündelik yaşamını doğrudan etkileyen önemli bir altyapı unsuru olduğunu göstermektedir. Çark'tan geçtikten sonra oluşan küçük göletler, çocuklar için yıkanma ve oyun alanlarına dönüşmüş; dere kenarları, ağaç altları ve yeşil çayırıklar yaz aylarında yoğun kalabalıklara sahne olmuştur. Bu yoğun kullanım, Çark Mesire'nin gündelik hayatın doğal bir parçası hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

1960'lı yıllarda Çark Mesire'nin işletmeciliğini üstlenen İmren Salih ile daha sonraki dönemlerde Fethive İrfan Atankardeşler, mekânın eğlence ve kültür işlevlerinin sürdürülmesinde belirleyici aktörler olmuştur. Bu süreçte Çark Mesire, ulusal ölçekte tanınan sanatçıların sahne aldığı bir kültürel merkez niteliği kazanmıştır. Hamiyet Yüceses ve Zeki Müren gibi Türk Sanat Müziği'nin önde gelen isimlerinin burada sahne alması, mekânın sanatsal prestijini artırmış ve Adapazarı'nın kültürel yaşamına önemli katkılar sunmuştur. Alanın bir bölümünün ailelere, diğer bölümünün ise daha serbest eğlence anlayışına hitap eden ziyaretçilere ayrılması, Çark Mesire'nin farklı toplumsal beklentilere aynı anda cevap verebilen çok işlevli bir kamusal alan olduğunu göstermektedir. Nitekim 1964 yılı itibarıyla Adapazarı'nda müzikli gazino olarak yalnızca Çark Mesire'nin bulunması, bu alanın kent eğlence hayatındaki ayrıcalıklı konumunu ortaya koymaktadır.⁴⁸

Kültürel dönüşüm, yalnızca çevresel etkenlerle sınırlı kalmamış; toplumsal yaşam biçimlerindeki değişimler de Çark Mesire'nin kullanımını doğrudan etkilemiştir. Televizyonun yaygınlaşması, kapalı mekân eğlencelerinin artması ve bireysel yaşam pratiklerinin ön plana çıkması, mesire kültürünün eski canlılığını yitirmesine neden olmuştur. Bir dönem kentin sosyal hayatının merkezinde yer alan Çark Mesire, giderek gündelik yaşamın dışına itilen bir alan hâline gelmiştir.

Mekânsal dönüşümün bir diğer önemli boyutu, gerçekleştirilen ıslah çalışmaları ve altyapı müdahaleleridir. Çark Deresi'nin ıslah edilmesi, çevresel sorunların kısmen giderilmesini sağlamakla birlikte mesirenin tarihsel dokusunun büyük ölçüde ortadan kalkmasına yol açmıştır. Betonlaştırılmış dere yatakları, eski köprülerin ve doğal kıvrımların kaybolması, Çark Mesire'nin özgün mekânsal karakterini zedelemiş; bu durum, koruma-kullanma dengesinin yeterince gözetilmediğini ortaya koymuştur.

2000'li yıllarda Çark Mesire, değişen toplumsal beklentiler ve kent politikaları doğrultusunda yeni bir işlevsel dönüşüm sürecine girmiştir. 2005 yılında "Çark Mesiresi" adıyla yeniden düzenlenen alan; restoran, müzikhol, düğün salonu, hayvanat bahçesi ve çocuklara yönelik eğlence üniteleriyle birlikte, alkolsüz bir mesire ve eğlence alanı olarak hizmet vermiştir. Bu yeniden işlevlendirme süreci, Çark Mesire'nin tarihsel kimliğini çağdaş eğlence anlayışıyla bütünleştirme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süreçte, mekânın tarihsel dokusunun ve geleneksel mesire kültürünün kısmen geri planda kaldığı da görülmektedir.

⁴⁸ İstanbul Ticaret Odası, *Bölge Turizm Rehberi Etüdü* (İstanbul: İTO Yayınları, 1964), 8.

2018 yılında alanın Millet Bahçesi Projesi kapsamında yeniden düzenlenmesiyle birlikte Çark Mesire, köklü bir işlev değişikliğine uğramıştır. 62.773 metrekaarelik alanda inşa edilen Millet Bahçesi'nin 5 Haziran 2020 tarihinde hizmete açılmasıyla, Çark Mesire fiziksel varlığıyla değil, daha çok anılar ve kolektif hafıza üzerinden varlığını sürdürmeye başlamıştır. Günümüzde yalnızca su terazisi ile 1912 yılında yaptırılan demir çarkın özgün hâliyle yerinde bulunması, geçmişten bugüne kalan sınırlı fiziksel izler olarak dikkat çekmektedir.

Kent sakinleri açısından bakıldığında Çark Mesire'nin Millet Bahçesi'ne dönüşümü, geçmişle kurulan duygusal ve kültürel bağların zayıflamasına yol açmıştır. Bu nedenle söz konusu dönüşüm süreci, yalnızca mekânsal bir yeniden düzenleme olarak değil; aynı zamanda kültürel belleğin yeniden şekillenmesi ve kısmen silikleşmesi süreci olarak ele alınmalıdır. Çark Mesire örneği, bellek odaklı olmayan kentsel dönüşüm uygulamalarının yerel kültürel miras üzerindeki etkilerini görünür kılan çarpıcı bir vaka niteliği taşımaktadır.

Bugün Çark Mesire, geçmişte sahip olduğu kültürel, sanatsal ve toplumsal işlevlerin büyük bir bölümünü yitirmiştir. Bununla birlikte mekâna ilişkin anlatılar, fotoğraflar ve sözlü tarih çalışmaları, bu alanın kent belleğindeki yerini korumasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda Çark Mesire, yalnızca fiziksel olarak dönüşmüş bir alan değil; kültürel anlamlarını ve sanatsal işlevlerini büyük ölçüde yitirmiş bir bellek mekânı olarak değerlendirilmelidir. Mekânın tarihsel değerinin yeniden görünür kılınması ve kültürel miras bilinciyle ele alınması hem Adapazarı'nın kent kimliği hem de yerel tarih çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Çark Mesire'nin tarihsel gelişiminin belgelenmesi ve kent belleği bağlamında değerlendirilmesi, yalnızca geçmişin anlaşılması açısından değil, aynı zamanda yerel kültürel mirasın korunmasına yönelik farkındalık oluşturulması bakımından da önem taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Adapazarı kent tarihinin önemli kamusal mekânlarından biri olan Çark Mesire'yi kaybolmaya yüz tutmuş bir kültürel miras örneği olarak ele almış; söz konusu mekânın tarihsel gelişimini, toplumsal işlevlerini ve kentsel bellek içindeki yerini nitel araştırma yöntemi çerçevesinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, Çark Mesire'nin yalnızca bir mesire alanı olmadığını; aynı zamanda su teknolojisiyle şekillenmiş özgün bir kamusal mekân, çok kültürlü bir buluşma alanı ve Adapazarı kent kimliğinin oluşumunda belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın literatüre yaptığı özgün katkılardan biri, Çark Mesire'nin suyun teknik kullanımı ile kamusal yaşamın iç içe geçtiği nadir örneklerden biri olarak tarihsel süreçteki rolünü kapsamlı biçimde ortaya koymasındır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca mekânsal ve teknik bir analiz sunmakla kalmayıp; Çark Mesire'nin toplumsal ilişkiler, kültürel pratikler ve kentsel bellek bağlamında nasıl bir "kamusal kültürel peyza" oluşturduğunu da derinlemesine ele almıştır. Böylece çalışma, mesire kültürü ve kentli kamusal alan literatürüne yerel örnekler üzerinden somut kanıt sunan bir katkı sağlamaktadır.

Araştırma ayrıca, Çark Mesire'nin uzun yıllar boyunca farklı etnik ve dinî grupların bir araya geldiği kapsayıcı bir kamusal alan işlevi üstlendiğini göstermektedir. Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ikinci yarısına kadar uzanan süreçte, bu mekân hem günlük yaşam pratiklerinin

hem de resmî törenler, sanatsal etkinlikler ve eğlence faaliyetlerinin gerçekleştiği bir sahne olarak kentsel belleğin oluşumunda merkezi bir rol oynamıştır. Bu yönüyle çalışma, kültürel mirasın sadece fiziksel kalıntılar üzerinden değil; toplumsal kullanım ve belleğe dayalı boyutlarıyla da anlaşılması gerektiğini vurgulayan literatüre katkı sunmaktadır.

Öte yandan, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme, plansız kentleşme, çevresel kirlilik ve depremler gibi etkenlerin Çark Mesire'nin fiziksel dokusunu ve kültürel işlevlerini zayıflattığı gözlenmiştir. Bu durum, mekânın tarihsel sürekliliğinin korunması için bellek odaklı ve çok boyutlu koruma yaklaşımlarının gerekliliğini literatüre somut bir örnekle aktarmaktadır. 2000'li yıllarda yapılan yeniden işlevlendirme ve Millet Bahçesi Projesi ile mekânın kimliğinde yaşanan dönüşümler, kent planlaması ve kültürel miras yönetimi literatüründe, yerel tarih ve toplumsal kullanım boyutlarının göz ardı edildiğinde mekânsal ve kültürel kayıpların kaçınılmaz olduğunu gösteren bir vaka olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Çark Mesire örneği, yalnızca Adapazarı özelinde değil, Türkiye'deki benzer kentsel miras alanlarının korunması ve değerlendirilmesi açısından özel bir model teşkil etmektedir. Çalışma, kentsel dönüşüm süreçlerinde kültürel mirasın fiziksel varlık, toplumsal kullanım ve bellek boyutlarının bütüncül biçimde ele alınması gerektiğini vurgulamakta; yerel tarih çalışmaları, kentsel kimlik ve kültürel miras politikalarına somut katkılar sunmaktadır. Böylece araştırma hem Adapazarı özelinde hem de Türkiye'deki kaybolmaya yüz tutmuş kamusal mekânlar için karşılaştırmalı ve koruma odaklı çalışmaların temelini atan özgün bir literatür katkısı ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Çark Mesire'nin tarihsel serüveni, yalnızca bir mesire alanının dönüşümünü değil, aynı zamanda Adapazarı'nda insan ile doğal çevre arasındaki ilişkinin değişimini de göstermektedir. Doğal peyzajın rekreasyon alanı olarak kullanıldığı bir dönemden, sanayileşme ve hızlı kentleşmenin etkisiyle çevresel niteliklerin zayıfladığı bir sürece uzanan bu dönüşüm, çevre tarihi açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda Çark Mesire, çevresel değişimlerin kültürel miras üzerindeki etkilerini ortaya koyan yerel ölçekte önemli bir tarihsel deneyim sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM.) 524/26.
BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 2229/147.
- Aksoy, Asu ve Zeynep Şirin Enlil. "Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar," *Kültürel Miras Yönetimi Kitabı* içinde, Editörler: Asu Aksoy ve Deniz Ünsal, 8-9. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Balcıoğlu, Talia. *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1952.
- Batmaz, Nazlı Yücel ve Gülhanım Biçici. "Türkiye'de Somut Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırıkkale Delice Örneği," *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 4, sayı:1 (2021): 97-110. <https://doi.org/10.33712/mana.827589>.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Cuinet, Vital. İzmit Mutasarrıflığı. İstanbul: Demkar Yayınları, 2012.
- Dönmez, Cengiz ve Cemil Cahit Yeşilbursa. "Kültürel Miras Eğitiminin Öğrencilerin Somut Kültürel Mirasa Yönelik Tutumlarına Etkisi," *Elementary Education Online* 13, sayı:2 (2014): 425-442.

- Dutucu, Ayşe Atalay. "Sakarya'nın Hidrografik Özellikleri," *Sakarya'nın Fiziki Beşeri ve İktisadi Coğrafya Özellikleri* içinde, Editör: Cercis İkiel, 219-248. İstanbul: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ekici, Metin. "Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi," *Milli Folklor* 16, sayı: 61 (2004): 5-13.
- Erendil, Muzaffer. *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*. İstanbul: Nur Ofset Matbaası, 1982.
- Erol, Şengül. "Uşak'ın Geleneksel ve Modern Mimarisinden Esinlenerek Oluşturulan Bir Giysi Koleksiyonu," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, (01 Aralık 2025): 125-154. <https://izlik.org/JA68ZB46DT>.
- Maurice Halbwachs. *Kolektif Hafıza*. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.
- İller Bankası. *Belediyeler Yıllığı*. Ankara: Güney Matbaacılık, 1949.
- İstanbul Ticaret Odası. *Bölge Turizm Rehberi Etüdü*. İstanbul: İTO Yayınları, 1964.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Konukçu, Enver. "Sakarya ve Gezginler," *Sakarya İli Tarihi* 1 içinde, Editor: Mustafa Demir, 111-168. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Konukçu, Enver. "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası," *Sakarya İli Tarihi* 1 içinde, Editor: Mustafa Demir, 33-47. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kuzucu, Refik. "Adapazarı Kazası," *İdare Dergisi, Dahiliye Bakanlığınca Çıkarılır* 16, sayı:172 (Ocak-Şubat 1945): 213-259.
- Naci, Enver. "Çark Alemleri," *Yarım Ay*, 15 Ağustos 1937.
- Özel, Sabahattin. *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*. İstanbul: Derin Yayınları, 2009.
- Rona, Nuri Apti. "Adapazarı'nın Sağlık Durumu," *İktisadi Uyanış, Kocaeli Özel Sayısı* 5, sayı:25 (Şubat 1951): 60-61.
- Sakarya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. *Sakarya İl Çevre Durum Raporu*. Sakarya 2011.
- Sakarya Valiliği. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*. Sakarya: Sakarya Valiliği Yayınları, 1998.
- Sakarya Valiliği. *Tarihte ve Günümüzde Sakarya*. İstanbul: Hürriyet Ofset, 1990.
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London and New York: Routledge Press, 2006.
- Şerif, Ahmet. *Anadolu'da Tanın*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Tarkan, Talat. *Adapazarı*. Adapazarı: Kenan Basımevi, 1937.
- Tuna, Fahri. *Adapazarı Yazıları*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Tuncel, Metin. "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği," *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* içinde, Editörler: Mehmet Alpargu ve Enis Şahin, 1-5. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Tunçer, Mehmet. *Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma*. Ankara: Gazi Kitapevi, 2017.
- Uyanık, Sinan ve İbrahim Yenigün. "Anadolu Medeniyetlerinde Ekolojik İzler," *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi* 1, sayı:1 (2016): 19-24. <https://izlik.org/JA94HA92EN>
- Yenigün, İbrahim ve Esra Tuğalan. "Geçmişten Geleceğe 'Çevre Tarihi,'" *Sürdürülebilir Çevre Dergisi* 1, sayı:1 (2021): 31-36. <https://izlik.org/JA48UC52BP>
- Yenigün, İbrahim ve Özgür Uyanık. *Çevre Tarihi: Uygarlığın Ekolojik Hafızası*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2025.
- Yenigün, İbrahim, Vildan Balcı, Abdullah Yenigün ve Sinan Uyanık. "Çevre Tarihi Perspektifinden Sürdürülebilir Su Yönetiminde Örnek Medeniyet: Osmanlı Devleti," *Çevre Şehir ve İklim Dergisi* 3, (2023): 158-182. <https://izlik.org/JA33FW75BZ>
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.

RESÜL NARİN

Yurt Ansiklopedisi 9 içinde, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1982-1983.

Adapazarı, 4 Şubat 1947, 1, 2, 4.

Adapazarı, 11 Şubat 1947, 4.

Son Posta, 11 Ağustos 1933, 4.

Son Posta, 22 Eylül 1934, 4.

Son Posta, 9 Eylül 1935, 4.

Son Posta, 11 Eylül 1936, 5.

Yeni Sabah, 16 Temmuz 1949, 4.

Milliyet, 4 Teşrinievvel 1929, 5.

Akşam, 9 Ağustos 1934, 6.

Akşam, 9 Ağustos 1934, 6.

Son Posta, 27 Mayıs 1934, 4.

Haber, 29 Mayıs 1935, 3.

Son Posta, 17 Haziran 1935, 4.

Ada Postası, 1 Temmuz 1947, 1.

Yeni Adapostası, 2 Temmuz 1960, 1.

Halk Sesi, 16 Haziran 1960, 1.

Halk Sesi, 6 Ağustos 1960, 1.

Çark, 23 Aralık 1983, 2.